

Qorjovov Faxriddin

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishi 2-kurs talabasi

Shodiyev Akbar Ashurovich

Buxgalteriya kafedrası o'qituvchisi, PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolamda mahsulatlarni baholash va ularni bozor iqtisodiyatida talab darajasini yetkazish. Uning raqobatbardosh jahon talab darajasidagi mahsulotlar sifati, va eksport import darajasidada ham yetkazish.

Kalit so'zlar: Tannarx, kalkulatsiya, kapital, xarajatlar, mahsulot sifati, kafolat, rejali iqtisodiyot.

Tannarx, mahsulot tannarxi — korxonaning maqsulot ishlab chiqarish. va uni sotish hamda ishlar bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish uchun qilgan jami joriy xarajatlarning pul shaklidagi ifodasi. Tovar ishlab chiqarish.da T.ning muxim elementlari — chetdan olinadigan xom ashyo, asosiy materiallar, elektr energiya resurelari chiqimlari; asosiy va kushimcha ish xaki; ijtimoiy sug'urta ajratmalari; amortizatsiya ajratmalari va boshqa sarfxarajatlar. Tannarxiga yuqorida sanab o'tilgan bevosita ishlab chiqarish. jarayonlari bilan bog'liq xarajatlardan tashqari noishlab chiqarish chiqimlari: idishlarga, mahsulotlarni o'rashjoylash va jo'natishga qilingan xarajatlar; mahsulotni sotish bilan bog'liq chiqimlar va tajribakonstruktorlik ishlari, reklama va boshqa ishlar uchun sarflanadigan xarajatlar ham kiradi. Narxlar uzgarmagan hollarda mahsulot Tannarxini kamaytirishga erishish korxonaga uchun kushimcha fonda manbaiga aylanadi. Qo'shimcha foyda esa mahsulotni sotishdan olingan tushumdan korxonaning mahsulotni ishlab chiqarish. va sotish uchun sarflagan xarajatlari summasi ayirmasiga tengdir.

Tannarx kalkulyatsiyasi» fanining predmeti- deganda, tannarxni kalkulyatsiya qilish jarayonini iqtisodiy qonunlar asosida bog'lab o'rganish tushuniladi. Tannarxni kalkulyatsiya qilish jarayoniga quyidagilar kiradi:

-ishlab chiqarilayotgan mahsulot tarkibidagi xom-ashyo, materiallarni ishlab chiqarishga kiritish usullari;

-mahsulot ishlab chiqarish jarayonida qatnashayotgan ishchilarga hisoblanadigan ish haqining turlari;

-asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarga amortizatsiya hisoblash usullari hamda ularni ishlab chiqarishda qatnashishi va boshqalar¹. «Tannarx kalkulyatsiyasi» fani qishloq xo'jaligi va sanoat xo'jaliklarining ishlab chiqarish mahsulotlarini rejali, haqiqiy tannarxini aniqlash yo'llarini o'rganadi. Ayniqsa, qishloq xo'jaligi mahsulotlaridan paxta, sabzavot, poliz, makkajo'xori, g'alla, yem-xashak ekinlari, go'sht, sut mahsulotlari, ot-ulov, transport xizmatlari, umumiy ovqatlanish xo'jaliklari taomlari tannarxini kalkulyatsiyasi koeffitsenti va me'yorlar asosida hisoblash yo'llari batafsil ko'rsatiladi. Tannarx o'rganishdan maqsadi-xo'jalik zaxiralarini topish va ulardan to'lato'kis foydalanish tadbirlarini ishlab chiqish, mahsulot tannarxini kamaytirish, samaradorlikni oshirish, sotishdan ko'proq foyda olishni ko'zlab tajriba ortirish va ilmiy izlanishlarni amalga oshirishdan iboratdir.

Hozirgi zamon texnologiyalarining tezkor rivojlanishi bilan birga, hisoblash jarayonlari va ularning samarali tashkil etilishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonlarning boshqarilishi va optimallashtirilishi uchun matematik metodlar va algoritmlar ishlab chiqilgan. Tannarx va kalkulyatsiya tushunchalari ham shu sohalarning asosiy elementlari hisoblanadi. Tannarx, ko'pincha hisoblash jarayonlari bilan bog'liq matematik va algoritmik usullarni o'z ichiga oladi. Kalkulyatsiya esa, bu usullarni qo'llash va hisoblash tizimlarini ishlab chiqish jarayonini tashkil qiladi.

Tannarxning rivojlanishi va uning bugungi kundagi ilmiy va amaliy ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Yangi hisoblash texnologiyalari va metodologiyalarining ishlab chiqilishi tannarxni yanada takomillashtirgan va uning qo'llanilishini kengaytirgan. Tannarx orqali turli sohalarda — matematika, fizika, informatika va iqtisodiyotda muammolarni yechishning samarali usullari yaratilgan. Shu bilan birga, bu tushunchalar ilm-fan va texnologiyalarni rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Kalkulyatsiya tushunchasi va uning turli shakllari, hisoblash tizimlari va metodologiyalarining ahamiyati ta'riflanadi. Kalkulyatsiya matematika va informatika sohaslarida bilimlarni chuqurlashtirish, algoritmik yechimlar ishlab chiqish va zamonaviy texnologiyalarni yaratishda katta o'rin tutadi. Kalkulyatsiya yordamida ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshiriladi va amaliyotda keng qo'llaniladi. Bu jarayonlar, shuningdek, sun'iy intellekt, ma'lumotlar bazasi va boshqa sohalarda ham muhim rol o'ynaydi.

Tannarx tushunchasi matematik va algoritmik metodlar yordamida hisoblash jarayonlarini samarali tashkil etish imkonini beradi. Amaliy qismning birinchi qismida, tannarxning turli hisoblash masalalariga qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Misol sifatida, matematik modellarni hisoblash, optimallashtirish masalalari, yoki murakkab algoritmlar yordamida yechimlar ishlab chiqish jarayonlari keltiriladi. Tannarxni

qo'llashda hisoblash samaradorligini oshirish uchun turli metodlar, masalan, dinamik dasturlash, tarmoq algoritmlari yoki parallel hisoblash usullari ishlatilishi mumkin.

Tannarxni hisoblashda qo'llashning asosiy sohalaridan biri hisoblash samaradorligini oshirishdir. Masalan:

Matematik Modellashtirish: Turli ilmiy sohalarida matematik modellar yaratish va ularni hisoblash orqali, masalalarni yechish. Misol uchun, fizikada differensial tenglamalar yoki iqtisodiyotda iqtisodiy modellarni yechishda tanarx metodlari qo'llaniladi.

Optimizatsiya: Murakkab tizimlar yoki jarayonlarni optimallashtirishda tanarxning o'zi va uning algoritmlari ishlatiladi. Misol uchun, transport tizimlarini optimallashtirish, ishlab chiqarish rejalashtirishda tanarx metodlarini qo'llash orqali samarali yechimlar topish mumkin.

Parallel Hisoblash: Katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlashda hisoblash tezligini oshirish uchun tanarxni parallel hisoblashga asoslanib qo'llash. Bu turli sohalarida, masalan, sun'iy intellektda katta ma'lumotlar (big data)ni qayta ishlashda muhim ahamiyatga ega.

Tannarx va kalkulyatsiyasi, buxgalteriya hisobi, statistika, iqtisodiy tahlil, iqtisodiy geografiya kabi fanlar bilan aloqada bo'ladi. Ayniqsa, buxgalteriya hisobi bilan uzviy bog'langan bo'lib, rejalashtirish, boshqarish kabi yo'nalishlarda iqtisodiy kategoriyalar asosida faoliyat ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligi respublikamiz xalq xo'jaligining yetakchi tarmoqlaridan biri bo'lib kelgan va u shunday tarmoqlardan biri bo'lib qolmoqda. Buning negizida turli sabablar yotadi. Masalan:

birinchidan, respublikamiz aholisining 60 foizi qishloq joylarda yashaydi. Bu, o'z navbatida, qishloq xo'jaligini qishloq joylarda yashovchi aholini ish bilan ta'minlaydigan asosiy soha ekanligini bildiradi;

ikkinchidan, mamlakatimizning iqlim sharoiti va tabiiy resurslari qishloq xo'jalik mahsulotlari tez yetishtirish imkonini beradi;

uchinchidan, 33 milliondan ortiq aholisi bo'lgan respublikamizda odamlarning qishloq xo'jalik mahsulotlariga bo'lgan talabini mahalliy sharoitlardan kelib chiqib hal etish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi;

to'rtinchidan, qishloq xo'jaligi mamlakatimizning kun sayin rivojlanib borayotgan yengil va oziq-ovqat sanoati tarmoqlari xo'jaliklarini arzon va sifatli mahalliy xom-ashyo va materiallar bilan ta'minlashning asosiy manbai hisoblanadi.

beshinchidan, respublikamizda yetishtirilayotgan qishloq xo'jalik mahsulotlarining ko'pchilik turi boshqa mamlakatlarda yetarlicha emasligi, qishloq xo'jaligini nafaqat ichki maqsadlardagi, balki eksportbop mahsulotlar ishlab chiqaradigan tarmoqqa aylantirish imkonini beradi. Yuqorida sanab o'tilgan

yo'nalishlar qishloq xo'jaligini rivojlantirish uni yanada takkomillashtirishga qaratilgan bo'lib, har bir yo'nalishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Birinchisiga e'tibor qaratadigan bo'lsak mamlakatimizning haqiqatdan ham yarimidan ko'p aholisi qishloq joylarda istiqomat qilishadi. Qishloq xo'jaligiga e'tibor qaratilishini eng katta sababi ham shunda. Negaki chekka-chekka qishloqlarga yashaydigan aholi ham ish bilan ta'minlanishi, o'z-o'zini bandligini ta'minlash maqsadida ham o'z imkoniyatidan oqilona foydalanib qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish va shaharlarda, bozorlarda belgilangan tannarx asosida sotish orqali ham o'z ehtiyojlarini qondirib o'z-o'zini ish bilan ta'minlamoqdalar.

Ikkinchi yo'nalishimizga qaraydigan bo'lsak qishloq xo'jaligiga mehnat unumdorligi, yetishtirilgan mahsulotning sifatli bo'lishiga iqlim, ob havo va yerning unumdorligining o'rnini juda katta. Vatanimizda to'rt fasl ham o'z o'rnida o'z vaqtida almashinishi sababli ham yerning unumdorligi ancha yuqori hisoblanadi.

Bundan keyingi o'rinlarda qishloq xo'jaligida yetishtirilayotgan mahsulotlar aholilarning ehtiyojlari qondirish, maqsadida to'g'ri va samarali tashkil etilgan desak xato qilmagan bo'lamiz.

Rejali iqtisodiyotdan bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotga o'tish respublikamizda qishloq xo'jalik tarmog'ining quyi bo'g'inini tashkil qiluvchi sub'ektlarning tashkiliy va huquqiy maqomida turli o'zgarishlarga olib keldi. Ilgarilari asosan davlat va jamoa xo'jaliklaridan iborat bo'lgan qishloq xo'jalik xo'jaliklari mustaqillik yillarida ko'p o'zgarishlarni o'z boshidan o'tkazdi. Davlat xo'jaliklari tugatildi, ularning o'rniga shirkat xo'jaliklari, qishloq xo'jalik 10 kooperativlari, agrofimlar, dehqon-fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari, fermer xo'jaliklari, shuningdek ularning uyushmalari tashkil qilindi.

Qishloq xo'jalik xo'jaliklarining qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish bo'yicha faoliyati ikki turga – dehqonchilik va chorvachilikka bo'linadi.

Ushbu faoliyat turlari maxsus litsenziya talab qilmaydigan faoliyat hisoblanadi. Dehqonchilik – bu bevosita inson va jonli hayvonlar tomonidan iste'mol qilinadigan, ishlab chiqarishga moddiy asos bo'lib hisoblanadigan o'simliklar, ekinlar, xom-ashyo va materiallarni yetishtirish (ishlab chiqish) bilan bog'liq jarayonlar majmuasi. Chorvachilik deganda mahsulot va nasl beradigan barcha jonli hayvonlarni yetishtirish bilan bog'liq jarayonlar majmuasi tushuniladi. Dehqonchilik va chorvachilik sohalarining buxgalteriya hisobi ob'ektlari sifatidagi xususiyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin.

Birinchi, dehqonchilik va chorvachilik faoliyatlari turli jarayonlardan tashkil topadi. Masalan, dehqonchilik o'z ichiga yerni shudgorlash va ekishga tayyorlash, urug'ni ekishga tayyorlash, urug'lik qadash, ekinni parvarishlash (sug'orish,

yaganalash, chilpish, defoliatsiya qilish), hosilni terib olish va topshirish kabi xo‘jalik ishlarini bajarishni talab qiladi. Chorvachilik mollarning tug‘ilganligidan (sotib olinganligidan) boshlab, to ularni xo‘jalik balansida turgan davri ichida parvarishlash, mahsulot (nasl) olish, mahsulotni topshirishgacha bo‘lgan juda ham xilma-xil bo‘lgan xo‘jalik jarayonlarini bajarishni taqozo etadi. Qishloq xo‘jaligi xo‘jaliklarida yuz berayotgan ushbu jarayonlar son va sifat jihatdan turli o‘lchov birliklarida o‘z aksini buxgalteriya hisobida topadi.

Ikkinchidan, dehqonchilik va chorvachilik boshqa ishlab chiqarish turlaridan o‘zlarining davomiyligi, shuningdek mavsumiyligi bilan farq qiladi. Misol uchun paxtani yetishtirish faoliyati yerni ekishga tayyorlashdan tortib, to hosilni yig‘ishtirib olgunga qadar kamida 7-8 oy mobaynida olib boriladi.

Shu o‘rinda xulosa qiladigan bo‘lsak ushbu maqolada tannarx va kalkulyatsiya mavzusi o‘rganildi. Tanjarx va kalkulyatsiya jarayonlari korxonalarining moliyaviy faoliyatini boshqarishda muhim o‘rin tutadi. Tannarx mahsulot yoki xizmat ishlab chiqarishdagi barcha harajatlarni hisoblash va ularni optimallashtirishni, kalkulyatsiya esa ushbu harajatlarni tahlil qilish va monitoring qilishni ta‘minlaydi. Bu jarayonlar, o‘z navbatida, korxonaning rentabelligini oshirish va samarali resurs boshqaruvini amalga oshirishga yordam beradi.

Tannarx va kalkulyatsiya bo‘yicha o‘rganilgan nazariy va amaliy yondashuvlar, ularning iqtisodiy samarasini oshirishdagi ahamiyatini ko‘rsatdi. Harajatlarni tahlil qilishning samarali usullari, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va raqobatbardosh strategiyalarni ishlab chiqish orqali, korxonalar o‘z resurslarini yanada samarali tarzda boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shuningdek, ushbu ishda keltirilgan metodlar va tavsiyalar korxonalar uchun kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan moliyaviy qiyinchiliklarni oldini olishda va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda muhim yordamchi vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Kelgusida tanjarx va kalkulyatsiya sohasidagi tadqiqotlar korxonalar boshqaruvchilari va moliyaviy tahlilchilarga yanada samarali qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. R.D.DUSMURATOV. „ BUXGAL TERIY A HISOBI NAZARIYASI “ TOSHKENT – 2013
2. Xaydarova N.A. «Buxgalteriya hisobiga kirish». O`quv qo`llanma.-T «Fan va texnologiya» 2022,
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 1999 yil 5 fevraldagi 54-sonli

4. Qarori "Mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxiga kiritiladigan mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tarkibi to'g'risidagi Nizom. "O'zbekiston Respublikasi
5. Moliyaviy qonunlari" oylik nashri. 1999.
6. 8. Masharipov O.A. va boshqalar. Boshqaruv hisobi /O'quv qo'llanma. - T.: O'zR

